

Jos Deenen, Fotomonteur

Voordracht bij de opening van de Jubileumtentoonstelling "Art is like religion..."

in *Galerie Arbeiterfotographie*, Keulen op 9. April, 2015

door Kunst- en Kulturhistoricus Prof. Dr. habil. Roland Günter *

Deze Galerie bestaat nu sinds een kwart eeuw. 25 Jaar – dat is tegelijk oud en jong. Beide kan men vieren. In 25 jaar werd er voortreffelijke arbeid verricht. Een aanzienlijke prestatie, daar de financiële middelen krap waren. Politiek-geëngageerde mensen kunnen de waarde van esthetische cultuur beter ontdekken en inschatten. Maar toch is politieke kunst in onze maatschappij nog steeds een vreemd begrip. Veel moeilijkheden werden overmeesterd. 25 Jaar is eigenlijk jong – de beste leeftijd. Ik feliciteer jullie, vooral Anneliese en Andreas en wie er nog meer actief was. Ik weet niet, waar er zoal over jullie geschiedenis gesproken wordt. Die 25 Jaar verdienen het. De maatschappijkritische context was sowieso moeilijk – maar wanneer was het niet moeizaam en conflictrijk?

Nu de tentoonstelling: Jos Deenen, fotomonteur. Ik zou ook kunnen zeggen beeld-bedenker. Beeld-bedenker van heel reële situaties. Schijnbaar een paradox. Als iemand een onderwerp, dat eigenlijk niet meer is dan een alledaagse realiteit, nauwkeuriger bekijkt, door die banaliteit heen blik, tot diepere lagen doordringt en de kern begrijpt, dan doet hij hetzelfde als Jos Deenen. ????

Het proces is altijd meer of minder, sterker of zwakker, het werk waarin het thema het thema is, maar wel de ogen opent, een nieuw beeld laat ontstaan, nieuwe aandacht wekt, en laat zien waarom het werkelijk gaat. Dit is het proces van de bedenker van beelden. Beelden die tegelijk met de alledaagse wereld verbonden zijn, en op hetzelfde moment andere beelden laten ontstaan. ????

Wanneer iemand over iemand anders praat, is het interessant om te weten met welke de ogen en denkwijzen hij de ander bekijkt. Ik zeg bewust, hoe hij kijkt. Dit kan interessant zijn voor U. Ik ga er vanuit dat wij hier primair uit maatschappelijke interesse samenkomen en niet zoals in de kunsthandel onder het motto "Kunst om de kunst". Met "L'art pour l'art" heeft Jos Deenen niets te maken.

Ik ben van huis uit cultuur- en kunsthistoricus. Ik probeer eerst iets te zeggen over mijn positie en vervolgens over die van hem. Ten eerste mijn positie ten opzichte van kunstgeschiedenis. Ik heb haar vaak zeer kritisch bekeken en ben daarvoor bekend. De conventionele kunstgeschiedenis heeft zeer enge rasters waarmee Jos Deenen ook niets te maken heeft. Ik kan me voorstellen dat men vaak probeert hem te negeren. Maar uiteindelijk zullen zijn werken de musea bereiken.

Het oudste gedeelte van deze traditionele Kunstgeschiedenis is representatie-geschiedenis. In het hedendaagse deel, als het onze tijd überhaupt bereikt, wordt die representatie in eigentijdse uitstraling opgediend. Qua structuur is er weinig verschil, alleen de uitdrukkingsvormen zijn anders. De kunstgeschiedenis maakt meestal een prachtige parelketting van meesterwerken. Men kan er van houden, maar we zullen moeten erkennen dat de methode om ze te beoordelen zeer, zeer eng is. De effecten zijn verwoestend, vooral beangstigend en vernietigen de kunst. Wie zelf niets mag uitkiezen, kan alleen maar toekijken en applaudiseren. De verantwoordelijke historici intimideren talloze pogingen om tot andere inzichten te komen. Ze bakenen alles af. Ze leven van enkele veronderstellingen. Er zijn nauwelijks argumenten. Stijlgeschiedenis is belachelijke bluf.

Nu kunnen sommigen van jullie het wel gaan joelen bij deze stelling - als ik meer tijd had, zou ik ze met bewijzen kunnen onderbouwen. Ook Jos Deenen is een bewijs voor deze these. Hij is een buitengewoon belangrijke kunstenaar, maar je kunt hem noch aan het parelsnoer rijgen, noch in de ganzenmars der kunststijlen indelen. De kunstgeschiedenis heeft de kunst die zich expliciet bezighoudt met politiek, bijna volledig weggelaten. Dit weglaten stamt uit de tijd dat men dienstbaar was aan de hoofse representatie, die tot op heden navolging heeft – en dan betreft het veelal burgerlijke decoratie. Want daarvoor wordt meestal grof

de portemonnee getrokken. En kunstwaardering wordt in hoge mate gestuurd door de kunsthandel, middels prijsvorming.

Niettemin is er sinds 1900 ook een steeds breder wordende traditie der subjectiviteit. Kunstenaars krijgen de moed om zelf en afwijkend te denken, om te zoeken en weer te geven. Daarmee heeft Jos Deenen veel te maken. Wat jammer dat we tot hetgeen, wat ik hier in enkele regels heb aangestipt, geen seminar van een week kunnen weiden.

Tot de omvangrijke onzin, die nog steeds door een wijdverbreide kunstgeschiedenis wordt verteld, behoort iets, wat de kunst van Jos Deenen raakt. Men deelt in, in kunstgenres: schilderkunst, beeldhouwkunst en ga zo maar door. Het zijn puur technische categorieën. Met inhoud hebben ze helemaal niets mee te maken. Waarom dan?

Met de categorie Fotografie had men altijd al problemen. In een tijd, waarin men steeds nauwkeuriger de natuur onderzocht, werden fotografen in toenemende mate gedegradeerd en belasterd. Sterker nog, het zou echt geen verschil maken hoe men foto's maakt - hoofdzaak was dat ze expressief waren... Inderdaad, het was de economische afgunst van schilders tegen mensen die met nieuwe methoden, o.a. fotografie, afbeeldingen maakten. Daarnaast was er een lange argumentatiearme strijd die tot op heden voortduurt. En daarna gingen de fotografen zelf in de aanval: tegen de fotocollage. Hoe er met foto's werd omgegaan! Die werden gewoon versnipperd. Collages waren geen afbeeldingen uit één stuk.

Allemaal onzin!

Sterker nog, de Fotomontage doet iets stokouds, iets dat men zich heel snel eigen kan maken. Ze componeert. Uit een hoop foto's kiest ze er een paar en stelt daaruit iets nieuws samen. Net als een theaterregisseur, die uiteenlopende acteurs met verschillende rollen tot een klassiek drama van vijf aktes encenseert. Dit samenstellen heeft een eigen meerwaarde. Waarom doen kunstenaars dit door alle tijden?

Het beeld ontstaat in het hoofd. De volksmond zegt dan ook: "Ik vorm me een beeld". Het is niet de werkelijkheid, die onmiddellijk klaar ligt. Beeld is antropologisch en is vanouds voorstelling. De onmiddellijke noodzaak is slechts af en toe vereist. En daar waar het beeld authentiek en expliciet moet zijn wordt de voorstelling krachtiger. Afbeeldingen worden sinds mensenheugenis als voorstelling samengesteld.

Men zou ook kunnen zeggen: gemonteerd. Bijvoorbeeld bij Breughel en Bosch, om voorbeelden te nemen die Jos Deenen nauw aan het hart liggen. De kunstenaar heeft altijd iets genomen van wat hij had gevonden, sloeg het op, in zijn hoofd of met hulpmiddelen, en voegde het met ander materiaal, naar een bepaald idee, weer samen tot een nieuw werk. Wat dus al eeuwen gebeurt, is in principe montage.

Overigens doen we hetzelfde in onze geest als we denken: alles is montage. Elke gedachte is een montage. Elk voorstelling. Wat we ook doen, is samengesteld uit meer of minder onderdelen. Het monteren is dus totaal elementair. In principe elk detail. Maar het komt er op aan, dat daaruit iets ontstaat dat in zich gesloten is – wat dit 'in zich gesloten is' ook moge zijn.

De kunstgeschiedenis heeft over het hoofd gezien dat het monteren aan het begin staat – ze heeft het aan het einde geplaatst. Omdat ze fotografie als kunst heeft af geserveerd. De fotomontage ontstond in een tijd, toen het creëren van beelden meer mogelijkheden bood. Niet alleen door het schetsen met potlood, wat zich dankzij het opkomende kunstonderwijs verspreidde, maar met name door middel van fotografie. Camera's werden technisch gezien steeds eenvoudiger en gebruiksvriendelijker tot en met de kleinbeeldcamera's en de telefoons met ingebouwde foto-chips nu... Het fotograferen kon zich met mate democratiseren, omdat het voor meer mensen toegankelijk werd. Maar de essentie is ook nu nog net zo wezenlijk als het al altijd was: het samenstellen tot een idee.

De collage werd in een tijd waarin tegenstellingen, van welke aard dan ook, toenamen en zich verscherpten, een bijzonder gunstig medium waarmee men iets klip en klaar kon laten zien. Vooral om harde tegenstellingen uit te beelden. Vaak in de richting van de satire maar tegelijkertijd op een bijzondere

manier verbonden met de realiteit.

Dit is weliswaar een tegenstelling, die ook de toeschouwer zou moeten waarnemen, maar het intensiveert de voorstelling dat het daarbij om een zekere vorm van realiteit gaat. En wel zó dat het de kern raakt.

De literatuur werkt al eeuwen op dezelfde manier, zonder dat men het merkt. Men vindt dat vanzelfsprekend, omdat men literatuur niet anders kent. In de fotografie is het publiek geconditioneerd geraakt en denkt men dat een afbeelding consistent is en tot in detail de momentopname exact weergeeft. Deze naïeve veronderstelling strookt niet met de essentie van een fotomontage. Maar met de fotocollages hebben nog steeds veel mensen problemen.

Jos Deenen heeft voorbeelden. Dit zijn veelal klassieke Nederlandse en Vlaamse schilderijen. Heel doeltreffend zijn de indrukwekkende werken van Breughel en Bosch. Hij gebruikt echter niet alleen prikkelende afbeeldingen uit kunstboeken, maar hij graait ook, omdat hij met fotografie werkt, uit die immense ruif vol foto's, juist dát beeld wat hem voor een montage zinvol lijkt. En als fotomonteur doemt voor hem natuurlijk de eerste grote klassieker op: John Heartfield.

Zo heeft de kunstenaar, en dit door de gave van kunstenaars, door die rijkdom aan foto's, een wonderbaarlijke gelegenheid om relatief overal te zijn. Hij kan over de tijden vliegen.

Hij kan ook tegelijkertijd met van alles en iedereen samen zijn. En hij kan in een collage deelnemen aan manifestaties waartoe hij en de meeste mensen, nooit zouden worden toegelaten.

Hierbij komt nog dat Jos Deenen vrijpostig en met hartstocht tegen een voorgeschreven sociaal-politieke volgzzaamheid opereert. Daarbij doorbreekt hij vele taboes, die het traliewerk van een voorgeschreven, vaak comfortabel uitgerust bewustzijn openrijten en stof voor vele vormen van emancipatie aanbiedt. Dit provoceert vaak heftig in tijden waarin zeer verschillend wordt gedacht.

Jos Deenen heeft een enorm breed scala aan onderwerpen. Er zijn maar weinig kunstenaars die zoveel eigentijdse zaken opnamen en verwerkten.

Het is een kunst van symbolen.

Symbolen kunnen de nagel op de kop slaan.

Een symbool intensiveert.

Het heeft de kracht om emoties op te roepen.

Het ontroert.

Het bewerkstelligt veel meer, dan het daadwerkelijk laat zien.

Het roept associaties op.

Het brengt verhalen op gang.

Herinneringen.

Laat vliegen.

De kunstenaar doet een boekje open. Zoals een auteur.

Hij maakt het wezenlijke onder het oppervlakte vrij.

Hij laat de schaar in de kop zien en stelt de vraag: Als jullie hem herkennen, willen jullie je er dan van bevrijden? Wij willen niet meer dom blijven. Of voor dom gehouden worden.

Omdat hij kan samenstellen, is hij ook in staat om verschillende zaken met elkaar in verband te brengen. In detail of op grote schaal.

Als context.

Als diversiteit.

Als complexiteit.

Als ambivalentie.

Als schittering.

Dubbelzinnig.

Als tegenstelling.

Daarmee zet hij bij de toeschouwer veel in beweging.

De schijnbaar weerloze kunstenaar is zeer machtig.

Jos Deenen neemt zich de vrijheid om Paus Wojtyla, die zich aan een omvangrijke realiteit onttrekt - tenminste in de openbaarheid – met die realiteit te confronteren. Daarvoor zou hij op andere momenten in de geschiedenis op de brandstapel zijn gekomen, en niet in deze ruimte bij ons. De gevestigde orde noemt dit onbeschoft. Hieruit blijkt de perversie van die zichzelf macht toe-eigenende elite.

Mit dieser Freiheit, die sich der Künstler Jos Deenen nimmt, - nichtnehmen sie sich alle, viele nicht, aber eine gute Anzahl -, gehen sie auch dem Publikum voraus. Oder bestärken es, wo es sich bereits emanzierte. ?????

De foto-monteur werkt als een dichter. Jos Deenen is een dichter. In de korte vorm van elk beeld. Kunst is niet voltooid - het voltooit zich pas met de toeschouwers, die ermee aan de slag gaan. Met ons dus... We krijgen allemaal een soort almacht, zoals een kunstenaar als Jos ons laat zien.